

PAWEŁ SAMUŚ

Uniwersytet Łódzki

Rola socjalistów w edukacji politycznej społeczeństwa Królestwa Polskiego w latach rewolucji 1905–1907

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.4.02.05>

Rok 1905 to jedna z przełomowych dat w dziejach nowoczesnego narodu polskiego. Z początkiem owego roku ziemie polskie stały się widownią burzliwych wydarzeń z udziałem szerokich mas społeczeństwa, w toku których dominowały, przeplatające się ze sobą, elementy rewolucji społecznej i walki narodowowyzwoleńczej z zaborcą. Główną areną zmagania rewolucyjnych było, jak wiadomo, Królestwo Polskie, jednak wydarzenia te miały również istotny wpływ na sytuację oraz aktywność polityczną i społeczną w pozostałych obu zaborach, zwłaszcza w Galicji.

Warto tu także przypomnieć, że wydarzenia rewolucyjne w Kongresówce, choć miały swe odrębne cechy i trwały tu wyjątkowo długo, to stanowiły część demokratycznej rewolucji w imperium rosyjskim. Królestwo Polskie, które stanowiło wówczas jedną z najlepiej rozwiniętych pod względem gospodarczym prowincji państwa carskiego, było równocześnie, urzędowo nazwane, Krajem Przywiślańskim, ze zrusyfikowaną administracją i szkolnictwem, pozbawione wszelkich instytucji autonomicznych i samorządowych, a społeczeństwo swobód obywatelskich, poddane polityce ucisku narodowego i unifikacji z cesarstwem rosyjskim.

Kryzys polityczny i społeczny w anachronicznej, samowładczej monarchii Romanowych, pogłębiany klęskami wojsk carskich w prowadzonej od lutego 1904 r. wojnie z Japonią, sprzyjał narastaniu napięcia rewolucyjnego w Królestwie Polskim. Wobec pogorszenia sytuacji ekonomicznej w przemyśle, zwłaszcza włókienniczym, w największych jego ośrodkach dotkniętych kryzysem nasiliły się wystąpienia robotników. Na wsi rozwinął się ruch chłopski, którego uczestnicy domagali się wprowadzenia języka polskiego do urzędów

gminnych, szkół i sądów pokoju. Od jesieni 1904 r. w wielu miastach pojawiły się organizowane przez socjalistów manifestacje antymobilizacyjne, w których uczestniczyło coraz więcej robotników protestujących przeciwko poborowi Polaków do armii carskiej i wysyłaniu ich na front dalekowschodni. 13 listopada tego roku na placu Grzybowskim w Warszawie odbyła się słynna manifestacja zbrojna, której uczestników przed interwencją carskiej policji i wojska chronili bojowcy PPS. W następnych tygodniach doszło do wielu tego rodzaju wystąpień zbrojnych w poszczególnych ośrodkach przemysłowych i miejskich Królestwa Polskiego.

Jednak bezpośrednim impulsem do wybuchu rewolucji stała się dopiero „krwawa niedziela”, czyli stłumienie przez władze carskie pokojowych demonstracji robotników w Petersburgu 22 stycznia 1905 r. To wydarzenie wywołało ogromne oburzenie i lawinę strajków protestacyjnych w wielu miejscach państwa rosyjskiego, w tym także w Królestwie Polskim. Po kilku dniach rozszerzający się spontanicznie strajk miał zasięg powszechny w Warszawie, Łodzi, Zagłębiu Dąbrowskim i innych ośrodkach przemysłowych. Strajk trwał przez kilka tygodni, miał charakter polityczny, ale i ekonomiczny. Jego uczestnicy demonstrowali solidarność z proletariatem rosyjskim i wrogość wobec władz zaborczych, niemal wszędzie dochodziło do starć demonstrantów z policją i wojskiem; strajkujący żądali przeprowadzenia reform demokratycznych w państwie, wysuwali postulaty autonomii dla Królestwa, wprowadzenia języka polskiego do instytucji publicznych i szkół. Robotnicy domagali się także skrócenia czasu pracy do 8 godzin dziennie, podwyżki płac, ubezpieczeń socjalnych, wolności strajków i związków zawodowych. W ślad za robotnikami do walki o polską i demokratyczną szkołę przystąpiła młodzież szkolna i studencka oraz inteligencja. Już 28 stycznia w Warszawie proklamowano strajk szkolny, przeniesiony natychmiast do większości szkół poza stolicą. Wydarzenia rewolucyjne nabierały niezwykłego tempa i intensywności, ukazując wielką siłę polityczną klasy robotniczej, która pociągnęła do masowych wystąpień także chłopów i robotników rolnych. Zainicjowana przez nią walka rewolucyjna o cele polityczne, społeczne i narodowe w Królestwie Polskim toczyła się znacznie dłużej niż w innych częściach cesarstwa rosyjskiego¹.

¹ Szerzej o przebiegu strajku styczniowo-lutowego i innych wydarzeń rewolucji lat 1905–1907 w Królestwie Polskim zob. S. Kalabiński, F. Tych, *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja. Lata 1905–1907 na ziemiach polskich*, Warszawa 1969 (oraz wydanie nast.); W. L. Karwacki, *Łódź w latach rewolucji 1905–1907*, Łódź 1975; H. Kiepuska, *Warszawa w rewolucji 1905–1907*, Warszawa 1974.

Rewolucja lat 1905–1907 nadała nadzwyczajną dynamikę procesowi modernizacji społeczeństwa polskiego. W tym okresie przeżywało ono głębokie przeobrażenia nie tylko w sferze politycznej i socjalnej, czego przejawem był wzrost świadomości politycznej szerokich mas ludowych, rozbudzenie dość radykalnych aspiracji społecznych i dążeń na rzecz swobód obywatelskich, a także powstanie nowoczesnych i masowych partii politycznych oraz wykrystalizowanie się ich programów, a ponadto utworzenie licznych związków zawodowych i innych stowarzyszeń. W owym procesie doniosłą rolę odegrała klasa robotnicza, która, choć stanowiła tylko kilka procent całej ludności, przewodziła w życiu społecznym i politycznym Królestwa, co oczywiście było także efektem dynamicznie rosnących wpływów organizacyjnych i zdolności mobilizacyjnych ruchu socjalistycznego. Rewolucja miała również ogromny wpływ na rozwój nowoczesnej i demokratycznej oświaty polskiej, a także kultury narodowej, zwłaszcza literatury i sztuki, przy czym niezwykle pobudzenie życia kulturalnego i naukowego było wielką zasługą elity intelektualnej i środowisk inteligenckich.

Lata rewolucji stały się także ważnym etapem kształtowania się kultury politycznej społeczeństwa nie tylko Królestwa Polskiego, ale i zaboru austriackiego. Wydarzenia polityczne w Kongresówce nabrały niezwyklego przyspieszenia i wciągnęły w swoją orbitę ogromne masy ludzi, z których zdecydowana większość wcześniej nie zetknęła się z jakimikolwiek przejawami życia politycznego. Nieliczni tylko w zaborze rosyjskim uczestniczyli w nielegalnej działalności organizacji konspiracyjnych, bądź w określonych poczynaniach sfer ugodowych. Tymczasem toczące się jak lawina wydarzenia rewolucyjne o masowym zasięgu wymusiły różne formy jawności życia politycznego. Wychodząc z podziemia, przyciągało ono i pobudzało do aktywności setki tysięcy mieszkańców nie tylko ośrodków miejskich i przemysłowych, ale i wsi. Robotnicy, chłopci, rzemieślnicy, urzędnicy, nauczyciele, dziennikarze, młodzież – uczestniczyli w licznych wystąpieniach masowych, jakimi były choćby powszechne strajki polityczne czy kampanie towarzyszące wyborom do kolejnych Dum Państwowych. W toku owych wydarzeń ich uczestnicy zdobywali w przyspieszonym tempie podstawy edukacji politycznej, mieli okazję publicznie konfrontować swoje poglądy, kształtowali poczucie swej tożsamości i podmiotowości w społeczeństwie oraz we wspólnocie narodowej. Dla procesu masowej edukacji politycznej szczególne znaczenie miały wydarzenia z okresu powszechnego strajku politycznego październikowo-listopadowego 1905 r. Podczas dziesięciu dni listopada, nazwanych „dekadą wolności”, nastąpiła eksplozja

olbrzymich demonstracji, zgromadzeń i innych form jawnego życia politycznego w Królestwie Polskim. Aktywność polityczna środowisk robotniczych ujawniła się także w spontanicznych i zorganizowanych przejawach stawiania czynnego oporu wobec władzy zaborczej. Świadectwem powszechnej aktywności politycznej proletariatu i innych warstw społecznych, a także konsekwencją bujnego rozkwitu życia politycznego stało się zwielokrotnienie szeregów partii.

Gwałtowny napływ szerokich mas ludowych do życia politycznego spowodował demokratyzację kultury politycznej. W ogniu burzliwych wydarzeń rewolucyjnych nastąpiło rozszerzenie zasięgu wiedzy politycznej w życiu zbiorowym społeczeństwa w mieście i na wsi, kształtowały się nowe formy, wzorce i normy, zachowania i postawy polityczne. Wraz z rozwojem rewolucji postawy i opinia publiczna ulegały znacznemu różnicowaniu, w szybkim tempie postępowała polaryzacja polityczna społeczeństwa. Partie polityczne powiększając swoje szeregi, przekształcały nie tylko swoje struktury organizacyjne, dokonywała się także krystalizacja ich programów. Powstawały i wykształcały się nowe ugrupowania i kierunki polityczne, jak Polski Związek Ludowy, inteligencka partia liberalna czyli Postępowa Demokracja, chrześcijański ruch społeczny, ugrupowanie konserwatywno-ugodowe (Stronnictwo Polityki Realnej). Niektóre z nich zresztą zaraz ulegały podziałom, dały one o sobie znać wewnątrz obozu socjalistycznego, doszło wreszcie do rozłamu w Polskiej Partii Socjalistycznej. Najbardziej widoczny i dramatyczny był podział między nurtami najsilniejszymi, pomiędzy lewicą i prawicą, czyli obozem socjalistycznym i obozem Narodowej Demokracji.

W procesie kształtowania kultury politycznej społeczeństwa Królestwa Polskiego oba te obozy odegrały istotną rolę. Do ważnych czynników tego procesu należy, oczywiście, zaliczyć również organy państwa zaborczego, różnorodne ośrodki i instytucje publiczne (społeczne, gospodarcze i kulturalne), a także Kościoły – rzymskokatolicki i innych wyznań².

Rolę szczególną w procesie edukacji politycznej społeczeństwa, zwłaszcza najbardziej aktywnej w tym okresie warstwy społecznej, czyli klasy robotniczej, odegrały partie socjalistyczne. Warto tu chyba przypomnieć, że organizacje socjalistyczne były pierwszymi nowoczesnymi partiami politycznymi w społeczeństwie polskim. Pierwsze partie robotnicze powstały, jak wiadomo, na początku lat

² Por. np. W. Karwacki, *Kultura polityczna proletariatu*, [w:] *Polska klasa robotnicza. Zarys dziejów*, t. I, cz. 3, red. S. Kalabiński, Warszawa 1978, s. 847–859; *Spółczesność i polityka – dorastanie do demokracji. Kultura polityczna w Królestwie Polskim na początku XX wieku*, red. A. Żarnowska i T. Wolsza, Warszawa 1993.

osiemdziesiątych XIX w., a zatem wcześniej aniżeli powołane pod koniec owego stulecia stronnictwa ludowe i burżuazyjne. W zaborze rosyjskim, czyli w warunkach absolutystycznego państwa carskiego, gdzie prześladowani działacze socjalistyczni byli zmuszeni działać nielegalnie, wykształcił się charakterystyczny typ konspiracyjnej, kadrowej partii robotniczej. Natomiast w autonomicznej Galicji ruch socjalistyczny kształtował się wprawdzie w opozycji do władzy państwa zaborczego, ale Polska Partia Socjalno-Demokratyczna działała jawnie, stając się partią o cechach zbliżonych do modelu ówczesnych partii socjaldemokratycznych w krajach zachodnioeuropejskich.

W warunkach rewolucji w Królestwie Polskim, jak wspomniałem, niezwykle aktywności politycznej proletariatu i bujnego rozwoju życia politycznego, partie robotnicze rozwinęły się niezwykle szybko, stając się organizacjami masowymi. W końcu 1906 r. największe partie socjalistyczne – PPS, SDKPiL, PPS „Proletariat” i żydowski Bund – skupiły ponad 100 tys. członków, zaś organizacje solidarystyczne (Narodowy Związek Robotniczy i ruch chrześcijański) zrzeszały około 45 tys. osób. W latach rewolucji proletariat był najlepiej zorganizowaną politycznie warstwą społeczną w zaborze rosyjskim, przy czym pod względem wskaźnika zorganizowania wyprzedził robotników niektórych krajów zachodnich. Należy jednak przyznać, że wielu robotników dość ogólnikowo identyfikowało się z poszczególnymi partiami i organizacjami zawodowymi, ich związki ze strukturami partyjnymi okazały się niezbyt trwałe, u schyłku rewolucji w warunkach nasilonych represji nastąpił masowy odpływ z szeregów partyjnych i związkowych³.

Poziom kultury politycznej robotników w Królestwie był zróżnicowany, pomimo głębokich przemian dokonujących się w toku wydarzeń rewolucyjnych nierzadko pozostawała ona na stosunkowo niskim poziomie w wielu środowiskach. Dość często nie wiedza zdobyta w trakcie przyspieszonej edukacji politycznej, lecz czynniki emocjonalne nadal decydowały o postawach i zachowaniach robotników. Obok przyswajanych i manifestowanych przez robotników nowych wzorców i norm postaw zbiorowych oraz reguł i metod działania – których znajomość często była bardzo ogólnikowa – tak ważnych i charakterystycznych dla demokratycznych form życia politycznego (np. zasady i idee solidarności robotniczej

³ Zob. A. Żarnowska, *Rewolucja 1905–1907 a aktywizacja polityczna klasy robotniczej Królestwa Polskiego*, „Z pola walki” 1975, nr 2, s. 3–21; W. L. Karwacki, *Łódź w latach...*, s. 21–34.

i internacjonalizmu, równości społecznej, swobód obywatelskich), widoczne były również pozostałości tradycyjnych przejawów wystąpień mas ludowych (np. skłonność do gwałtownych wystąpień spontanicznych, stosowanie przemocy wobec antagonistów politycznych, przywiązanie do tradycji walki zbrojnej z zaborcą). W toku wydarzeń rewolucyjnych w środowiskach proletariackich zwiększyły się do rozmiarów masowych zasięg i intensywność obiegu informacji politycznej, wykształciło się także specyficzne zjawisko funkcjonowania opinii publicznej warstwy robotniczej. W tych burzliwych latach można zaobserwować w wielu środowiskach robotniczych rozluźnienie więzi z życiem religijnym, uległy też osłabieniu autorytet i rola Kościoła katolickiego i Kościołów innych wyznań, tradycyjnie będących ważnymi organizatorami różnych form życia zbiorowego społeczeństwa.

Partie socjalistyczne oddziaływały na społeczeństwo, rozpowszechniając informacje i wiadomości polityczne za pomocą różnorodnych form i środków masowego przekazu. Od zarania ich działalności rolę podstawową spełniał, jak wiadomo, ustny obieg informacji politycznych. W okresie przedrewolucyjnym w zaborze rosyjskim zebrania i wiece były organizowane potajemnie, siłą rzeczy mogły więc skupiać tylko ograniczone grono uczestników. Dopiero w toku wydarzeń rewolucyjnych masowy zasięg przybrały zebrania, wiece i demonstracje, a także inne formy zgromadzeń publicznych organizowanych przez socjalistów lub zwoływanych spontanicznie, wymuszonych na władzach zaborczych i odbywających się jawnie wbrew obowiązującym przepisom. W tych warunkach nastąpiło gwałtowne przyspieszenie obiegu informacji politycznej i wielokrotne rozszerzenie jej zasięgu, co miało istotne znaczenie dla edukacji politycznej mas.

Słowo drukowane towarzyszyło socjalistom od początku ich działalności, pierwsze druki socjalistyczne kolportowano jeszcze przed powstaniem zorganizowanych form ruchu robotniczego. W Królestwie Polskim nielegalna „bibuła” spełniała rolę organizatorską i agitacyjną, następnie propagandową, stając się z czasem dla partii socjalistycznych głównym środkiem przekazywania treści informacyjno-politycznych, obok ideowych, społecznych i kulturalnych. W latach rewolucji nastąpił burzliwy rozwój prasy i innych wydawnictw socjalistycznych, które stały się rzeczywistym środkiem masowego oddziaływania na robotników i inne sfery społeczne. Przez krótki okres, tzw. wolnościowy, pod koniec 1905 r. niektóre gazety socjalistyczne wydawano legalnie. Prasa ugrupowań rewolucyjnych kształtowała opinię i postawy mas robotniczych, realizowała zadania informacyjne

i organizatorskie, pobudzała do walki o zmianę ustroju politycznego i społecznego w państwie, kształtowała nowe wzorce zachowań. Partie socjalistyczne zwiększyły nakłady, objętość i częstotliwość swoich centralnych i lokalnych organów prasowych wydawanych już wcześniej, założyły wiele nowych pism także w terenie.

W toku wydarzeń rewolucyjnych zasięg czytelnictwa prasy socjalistycznej wśród robotników zwiększył się kilkunastokrotnie, docierała ona do tysięcy członków partii i jej sympatyków w środowiskach robotniczych i innych. Także odezwy i inne druki ulotne wydawane i kolportowane w wielotysięcznych nakładach spełniały rolę masowych środków przekazu informacji politycznej, w warunkach rewolucyjnych bardzo przydatnych do szybkiego przekazywania wiadomości i mobilizacji zwolenników do wystąpień politycznych. W rezultacie obieg informacji uległ znacznemu rozszerzeniu i wielokrotnemu przyspieszeniu⁴. Rola słowa drukowanego wydatnie wzrosła w procesie kształtowania świadomości i edukacji politycznej robotników. Wśród nich zresztą obserwujemy wówczas niezwykle wzrost zainteresowania oświatą. Nastąpił dynamiczny rozwój ruchu oświatowego, analfabetyzm uległ pewnemu ograniczeniu w ośrodkach przemysłowych dzięki samokształceniu i kursom organizowanym przez partie robotnicze, związki zawodowe i stowarzyszenia. To zjawisko również sprzyjało podniesieniu poziomu kultury politycznej w sferach robotniczych i innych środowiskach społecznych w Królestwie Polskim.

Socjaliści od samego początku swej działalności przywiązywali wielką wagę do pracy samokształceniowej i oświatowej, głosili hasła upowszechnienia i demokratyzacji oświaty, wskazując, że podniesienie ogólnego poziomu kultury umysłowej robotników i mas ludowych to jeden z zasadniczych warunków urzeczywistnienia demokracji politycznej. W latach rewolucji odegrali też poważną rolę w ruchu oświatowym, kontynuując swą wcześniejszą pracę na tym polu. Ponadto wspólnie z sympatykami z różnych grup zawodowych inteligencji uczestniczyli w powołaniu i działalności międzypartyjnych instytucji oświatowych, jak Uniwersytet dla Wszystkich czy Stowarzyszenie Kursów dla Analfabetów Dorosłych, oraz lokalnych stowarzyszeń, jak np. Towarzystwo Krzewienia Oświaty w Łodzi. Ważne funkcje pełniło Towarzystwo Kultury Polskiej, z którym

⁴ Szerzej zob. J. Myśliński, *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982, s. 23–85; Z. Kmiecik, *Prasa polska w rewolucji 1905–1907*, Warszawa 1980; A. Chwałba, *Rola socjalistycznych druków ulotnych w kształtowaniu wiedzy i postaw politycznych robotników w dobie rewolucji 1905–1907*, [w:] *Spółeczeństwo i polityka...*, s. 161–172.

współpracowało wielu działaczy socjalistycznych w oddziałach terenowych⁵.

Jedną z najwcześniejszych form pobudzania aktywności politycznej robotników polskich były obchody 1 Maja. Od początku w zaborze rosyjskim obchody pierwszomajowego święta miały specyficzny charakter. Były one nie tylko wyrazem międzynarodowej solidarności proletariatu i jego dążeń do sprawiedliwości społecznej, nielegalne akcje pierwszomajowe stały się równocześnie wystąpieniami przeciwko rządowi zaborczemu. Strajki pierwszomajowe z kierowanymi pod adresem fabrykantów żądaniami poprawy warunków ekonomicznych napotykały na represje ze strony władz carskich, które przy pomocy policji i wojska brutalnie spacyfikowały dwa największe takie wystąpienia, najpierw robotników żyrardowskich (1891), a w następnym roku tzw. bunt łódzki.

W latach rewolucji 1905–1907 w Królestwie obchody święta robotniczego miały nadzwyczaj burzliwy przebieg. Były one przygotowywane z rozmachem przez partie socjalistyczne, które z tej okazji kolportowały tysiące odezw i plakatów, prowadziły intensywną agitację ustną, sprawnie organizowały demonstracje i wiece. Wystąpienia pierwszomajowe gromadziły tysiące odświętnie ubranych uczestników w większych miastach i ośrodkach przemysłowych oraz wielu innych miejscowościach. W tym dniu poza strajkami politycznymi organizowano manifestacje i zgromadzenia pod hasłami walki z carem, solidarności z proletariatem całego państwa rosyjskiego i innych krajów. Demonstracje i wiece przebiegały w charakterystycznej dla tego okresu scenerii znaków i symboli rewolucyjnych, z najbardziej ekspresywną symboliką czerwonego koloru, który był widoczny na sztandarach i transparentach noszonych w manifestacjach ulicznych i rozwieszanych w miejscach publicznych⁶.

Masowy udział robotników i innych grup pracowników najemnych w obchodach pierwszomajowych był rezultatem rozbudzenia świadomości społecznej i politycznej, wzrostu poczucia własnej wartości i siły, a także zrozumienia konieczności wyrażania solidarności w walce rewolucyjnej. Demonstracja poczucia siły była widoczna choćby w gwałtownych reakcjach manifestantów na brutalne interwencje wrogich im sił porządkowych, czyli policji i wojska. Stawiano im nie tylko zdecydowany opór, broniąc się za pomocą kamieni i broni palnej, ale niekiedy także je atakowano lub urządzano

⁵ Por. J. Miąso, *Uniwersytet dla Wszystkich*, Warszawa 1960; W. L. Karwacki, *Łódź w latach...*, s. 294–316; H. Kiepuska, *op. cit.*, s. 70–138, 335–360.

⁶ O obchodach pierwszomajowych zob.: *Pierwsze maje*, red. A. Garlicki, Warszawa 1984; S. Kalabiński, F. Tych, *op. cit.*, s. 157–169.

zasadzki na policjantów i żołnierzy, a rezultacie byli zabici i ranni po obu stronach.

Gwałtowne starcia uczestników manifestacji pierwszomajowych i innych demonstracji robotniczych z carską policją i wojskiem, podobnie jak akcje organizacji bojowych partii socjalistycznych oraz wszelkie przejawy aktywności zbrojnej, w tym łódzkie walki barykadowe w czerwcu 1905 r.⁷, stanowiąc w jakimś sensie kontynuację tradycji walki powstańczej przeciwko zaborcy, były jednym z przejawów ówczesnej kultury politycznej środowisk robotniczych Królestwa Polskiego.

W procesie edukacji politycznej robotników na ziemiach polskich istotne znaczenie miał także strajk powszechny. Ta forma walki politycznej i ekonomicznej, jak wiadomo, była stosowana od zarania ruchu robotniczego na świecie. Metodę upowszechnioną przez robotników przyjęły też inne grupy pracowników najemnych. W walce masowej orężem nadzwyczaj skutecznym okazał się polityczny strajk powszechny. Wielkie możliwości tej broni w pełni ujawniły się dopiero w latach 1905–1907, kiedy w powszechnych strajkach politycznych uczestniczyły setki tysięcy robotników i innych pracowników najemnych w imperium carskim. Tylko w pierwszym roku rewolucji odbyły się trzy potężne wystąpienia strajkowe o zasięgu ogólnopaństwowym (strajk styczniowo-lutowy, październikowo-listopadowy i grudniowy), które łącznie trwały kilkanaście tygodni. W Królestwie Polskim dodatkowo jeszcze strajkowano kilka razy pod hasłami politycznymi. W drugim roku rewolucji robotnicy zaboru rosyjskiego kilkakrotnie sięgali po tę broń, przy czym w największym skupisku proletariatu, czyli w Łodzi, wybuchły trzy powszechne strajki polityczne, a cztery inne o takim charakterze miały również szeroki zasięg. Także w 1907 r. robotnicy Królestwa uczestniczyli dwukrotnie, a w Łodzi trzykrotnie w tego rodzaju wielkich wystąpieniach politycznych⁸.

Powszechne strajki polityczne, zwłaszcza te o zasięgu ogólnopaństwowym, miały ogromne znaczenie nie tylko dla przebiegu wydarzeń rewolucyjnych w imperium carskim, ale także dla edukacji politycznej klasy robotniczej zaboru rosyjskiego. Robotnicy Królestwa Polskiego po raz pierwszy wzięli tak masowy udział w potężnej walce politycznej z rządem zaborczym, walcząc o cele demokratyczne i narodowe, obalenie samowładczego caratu i przekształcenie struktur

⁷ O walkach barykadowych w Łodzi zob. L. Mroccka, W. Bortnowski, *Dwa powstania*, Łódź 1974.

⁸ Zob. przyp. 1.

politycznych państwa rosyjskiego. Większość z nich początkowo przystępowała spontanicznie do tych strajków, ponieważ owe cele znacznie wykraczały poza stan ich wiedzy na temat problemów ustrojowych, różnorodnych instytucji politycznych i społecznych, praw obywatelskich. Przyswajaniu przez nich w szybszym tempie wiadomości z tej dziedziny sprzyjał aktywny udział w powszechnych strajkach politycznych, które paraliżowały funkcjonowanie państwa i zmusiły władze carskie do pewnych ustępstw w dziedzinie politycznej i narodowej. Takie bezpośrednie obserwacje i inne doświadczenia dawały strajkującym robotnikom polskim poczucie siły, utwierdzając w przeświadczeniu o potrzebie solidarności z proletariatem całego państwa. Wkrótce dla szerokich środowisk robotniczych bardziej zrozumiałe stały się hasła i wezwania socjalistów do solidarnych wystąpień mas pracujących.

Wszystkie partie socjalistyczne bardzo aktywnie uczestniczyły w strajkach politycznych. Rola przywódcza i organizatorska socjalistów w tej walce, choć na początku rewolucji była jeszcze niewielka, w kolejnych bataliach stawała się coraz większa. Efekty edukacji politycznej prowadzonej przez nich przy tej okazji były również widoczne w środowiskach robotniczych. Przejawiały się zarówno w masowym uczestnictwie w strajkach, jak i zdyscyplinowanych postawach w ich toku. Skuteczność owego oddziaływania edukacyjnego osłabiały takie czynniki, jak rywalizacja i różnice taktyczne pomiędzy partiami socjalistycznymi, co niekiedy wywoływało dezorientację wśród zwolenników tego obozu. Tak było np. w przededniu i podczas walk barykadowych w Łodzi (22–24 czerwca 1905), a także w dniach strajku październikowo-listopadowego w tymże roku w Królestwie Polskim. Podobnie stało się także wówczas, kiedy z wyroku sądu polowego rozstrzelano pięciu robotników łódzkich, a w odpowiedzi spontanicznie rozpoczął się powszechny strajk protestacyjny w Łodzi. Przez pięć dni (10–14 października 1906) w mieście strajkowało kilkadziesiąt tysięcy robotników i pracowników innych zawodów bez względu na przynależność partyjną, narodowość i wyznanie.

Socjaliści wszelako nie uniknęli również porażek, prowadząc edukację polityczną robotników w tych burzliwych latach. Atmosfera wielkiego napięcia, która towarzyszyła strajkom politycznym, sprzyjała potęgowaniu konfliktów z przeciwnymi tej formie wystąpień masowych działaczami i zwolennikami obozu narodowego. Początkowo swój sprzeciw wyrażali oni przede wszystkim w drukach i agtacji ustnej, ale już podczas strajku powszechnego na znak solidarności z powstaniem robotników moskiewskich na przełomie 1905

i 1906 r. narodowcy stawili czynny opór socjalistycznym organizatorom akcji strajkowej. W niektórych fabrykach i innych miejscach doszło do gwałtownych starć, kiedy socjaliści, zaskoczeni zdecydowanym sprzeciwem oponentów, stosowali przemoc wobec najbardziej nieprzejednanych czy agresywnych przeciwników, których uznali za łamistrajków.

Podobnie w toku kolejnych strajków i innych kampanii politycznych, ale też w życiu codziennym, coraz częściej dochodziło do ostrych zatargów i incydentów zbrojnych między antagonistami. Narodowcy nie tylko przeciwstawili się strajkom politycznym, podjęli również próbę zwalczania i terroryzowania działaczy socjalistycznych przy użyciu broni. Na terror ze strony przeciwników socjaliści odpowiedzieli powołaniem samoobrony, która wkrótce przystąpiła do kontrofensywy. Różnice ideowe i emocje polityczne prowadziły do gwałtownych konfliktów nie tylko między aktywistami wrogich ugrupowań, antagonizmy wciągały też wielu ich bezpartyjnych zwolenników. Z czasem w atmosferze wzajemnej wrogości i zacierzwienia owe porachunki zbrojne wymknęły się spod wszelkiej kontroli. Konflikty owe zwłaszcza w Łodzi przybrały zastraszające rozmiary walk bratobójczych, które pochłonęły kilkaset ofiar w zabitych i rannych. Socjaliści nie potrafili zapobiec rozszerzaniu się tej formy terroru politycznego. Wiosną 1907 r. dopiero oddolna akcja protestacyjna robotników łódzkich, których solidarnie poparły partie socjalistyczne, doprowadziła do powstrzymania fali morderstw politycznych i złagodzenia napięcia w środowiskach robotniczych.

Pozytywne efekty przyniosła natomiast intensywna działalność uświadamiająca prowadzona przez socjalistów, którzy w ośrodkach przemysłowych konsekwentnie i uporczywie krzewili zasady internacjonalizmu i tolerancji religijnej. Dzięki temu w wielonarodowym i wielowyznaniowym skupisku proletariatu łódzkiego nie doszło do pogromów antyżydowskich. Próby ich wywołania, kilkakrotnie podejmowane w okresie wielkiego napięcia rewolucyjnego, zostały zniewieczone w zarodku dzięki zdecydowanej postawie robotników, którzy utworzyli oddziały samoobrony, te zaś potrafiły skutecznie zapobiec prowokacjom i zajściom antysemitckim⁹.

Dla rozwoju kultury politycznej społeczeństwa najbardziej sprzyjające warunki powstały, jak wiadomo, w nowoczesnych państwach o ustroju demokracji parlamentarnej. Stworzyły one podstawy prawne i instytucjonalne dla różnych form aktywności politycznej

⁹ Por. W. L. Karwacki, *Łódź w latach...*, s. 39-50, 149-161; P. Samuś, *Dzieje SDKPiL w Łodzi 1893-1918*, Łódź 1974, s. 145-151.

i obywatelskiej szerokich kręgów społeczeństwa, a także wpływania przez opinię publiczną na działalność organów państwowych. W państwach tego modelu wykształciły się zasady i mechanizmy oraz formy instytucji przedstawicielskich korzystne dla podnoszenia poziomu edukacji politycznej obywateli, wdrażania ich do pracy społecznej, samorządowej i parlamentarnej. W okresie zaborów proletariat polski i inne grupy społeczne dość późno i w ograniczonym stopniu miały możliwość gromadzenia pozytywnych doświadczeń w tym zakresie.

W sytuacji najtrudniejszej pod tym względem znajdowała się klasa robotnicza i całe społeczeństwo Królestwa Polskiego, które w warunkach ustrojowych absolutyzmu carskiego nie miało okazji obcować z instytucjami parlamentarnymi do rewolucji lat 1905–1907. Natomiast robotnicy polscy w autonomicznej Galicji i w zaborze pruskim, czyli w ramach konstytucyjnych monarchii Austro-Węgier i Rzeszy Niemieckiej, już od lat dziewięćdziesiątych XIX w. zaczęli zdobywać doświadczenia w parlamentarnych kampaniach wyborczych.

W okresie przedrewolucyjnym w Królestwie Polskim nie było jakichkolwiek instytucji państwowych czy samorządowych, które mogłyby przygotowywać społeczeństwo do działalności politycznej lub obywatelskiej zgodnie z demokratycznymi zasadami. Rosyjskie władze państwowe traktowano tu jako wrogiego zaborcę, przy czym dla robotników polskich były one instrumentem ucisku nie tylko w sferze narodowej, ale i społecznej jako sojusznik fabrykantów. Represje stosowane przez administrację zaborczą wobec uczestników polskiego ruchu socjalistycznego od samego początku także pobudzały nienawiść do rosyjskiego aparatu państwowego. W tych warunkach istniał podatny grunt do kształtowania się w wielu środowiskach robotniczych przekonania, że jedyną skuteczną formą walki politycznej mogły być akty przemocy, czyny zbrojne skierowane przeciwko władzy carskiej.

Kumulowana przez lata wrogość do zaborcy znalazła swoje spontaniczne ujście po wybuchu rewolucji 1905 r., kiedy w różnych ośrodkach Królestwa Polskiego robotnicy zaczęli gwałtownie manifestować agresywne postawy wobec przedstawicieli władz rosyjskich, policji i wojska. W wielu środowiskach ujawniła się tendencja do pomijania organów władzy zaborczej, samorządnego tworzenia przez robotników własnych instytucji, które zajmowały się sprawami sfer robotniczych lub lokalnej społeczności.

Od pierwszych dni rewolucji partie socjalistyczne (PPS, SDKPiL, PPS „Proletariat”, Bund) nawoływały robotników do prowadzenia

wspólnie z proletariatem rosyjskim walki o obalenie caratu i zbudowanie republikańskiego państwa o demokratycznym ustroju. Dzięki intensywnemu i przyspieszonemu obiegowi informacji politycznej na fali wydarzeń rewolucyjnych do środowisk robotniczych zaczęło docierać coraz więcej wiadomości na temat parlamentaryzmu. Socjaliści na łamach prasy, w drukach ulotnych i na wiecach ostro krytykowali system ustrojowy carskiej Rosji, a równocześnie propagowali własną wizję parlamentu, który miał być wyłoniony w demokratycznych wyborach. Wyjaśniali, iż jego zadaniem będzie wprowadzenie swobód obywatelskich i politycznych właściwych dla państw o ustroju konstytucyjnej demokracji (np. wolności słowa, prasy, sumienia, koalicji i zgromadzeń publicznych, równości wszystkich obywateli wobec prawa, nietykalności osobistej, powszechnego dostępu do oświaty).

Robotnicy mogli dostrzec również pewne rozbieżności wśród partii socjalistycznych w sprawie parlamentu. Przedstawiciele SDKPiL bowiem dowodzili, że po obaleniu caratu powinna być zwołana na podstawie demokratycznych wyborów ogólnopaństwowa konstytuant w Petersburgu, aby uchwalić podstawowe swobody obywatelskie oraz określić ramy samorządu dla wszystkich krajów i narodów wchodzących w skład państwa, w tym również autonomii dla Królestwa Polskiego. Natomiast działacze lewicowego nurtu PPS przekonywali o konieczności zwołania po zwycięskiej rewolucji demokratycznej jednej konstytuanty w Petersburgu, a drugiej w Warszawie. W ten sposób, podkreślając odrębne dążenia narodowe Polaków do samodzielnego bytu państwowego, to właśnie zgromadzenie miało zadecydować na tym etapie o prawach narodu polskiego w ramach federacyjnego państwa republikańskiego.

Tymczasem pod naciskiem wydarzeń rewolucyjnych monarcha rosyjski został zmuszony do modyfikacji dotychczasowych absolutnych rządów. Jednym z pierwszych ustępstw było ogłoszenie manifestu (19 sierpnia 1905) o zwołaniu Dumy Państwowej, którą od nazwiska autora projektu nazwano Dumą bułyginowską. Miała to być izba niższa parlamentu o kompetencjach opiniodawczych dla decyzji cara. Ordynacja wyborcza została zaprojektowana zgodnie z zasadą kurialną, przyznając prawo głosowania w wyborach pośrednich wąskiej grupie zamożnej części społeczeństwa.

Przeciwko Dumie bułyginowskiej wystąpiły partie rewolucyjne, demokratyczne i liberalne w państwie rosyjskim. Socjaliści polscy nazwali ową instytucję „komedią carską” i wzywali do jej bojkotu. Proklamowali też strajk protestacyjny (21–22 sierpnia), ale przystąpiła do niego tylko część robotników w największych ośrodkach

przemysłowych Królestwa Polskiego. Większość z nich nie wykazała większego zainteresowania protestem, ponieważ nie rozumiała przyczyny tego wystąpienia. Skłoniło to działaczy socjalistycznych do rozszerzenia w środowiskach robotniczych akcji uświadamiającej, której celem było wyjaśnienie najważniejszych mechanizmów funkcjonowania państwa o ustroju konstytucyjnym, zasad demokratycznego prawa wyborczego i znaczenia parlamentaryzmu.

Efekty tej pracy edukacyjnej były widoczne w postawach robotników już kilka tygodni później. Kiedy potężny strajk powszechny ogarnął całe państwo rosyjskie, car Mikołaj II pod naporem fali rewolucyjnej był zmuszony ogłosić manifest konstytucyjny (30 października 1905). Akt ten zapowiadał przyznanie społeczeństwu swobód obywatelskich, rozszerzenie prawa wyborczego i zwołanie Dumy Państwowej o uprawnieniach ustawodawczych.

Po ogłoszeniu manifestu zapanowało wielkie podniecenie w środowiskach robotniczych Królestwa Polskiego. W następnych dniach, jak już wspomniano, nazwanych dekadą wolności (1–10 listopada), rozpolitykowało się niemal całe społeczeństwo. O przyszłym ustroju państwa rosyjskiego i statusie Królestwa Polskiego rozmawiano w różnych miejscach, toczono gorące dyskusje i spory na setkach zebrani i wiecach w fabrykach i wielkich salach publicznych, w restauracjach i domach. Na ulicach i placach większych miast i ośrodków przemysłowych, ale też miasteczek i innych miejscowości nieustannie, ignorując zakazy władz zaborczych albo i walcząc z siłami porządkowymi, odbywano spontaniczne lub organizowane przez partie polityczne manifestacje ze sztandarami czerwonymi i biało-czerwonymi, śpiewem pieśni rewolucyjnych i patriotycznych.

Działacze obozu narodowego organizowali demonstracje i zgromadzenia pod hasłem uspokojenia społecznego, zaprzestania dalszych wystąpień masowych i prezentowania przez społeczeństwo polskie solidarnej postawy wobec wyrażonej w manifestie konstytucyjnym zapowiedzi nadania Polakom swobód obywatelskich i narodowych. Natomiast socjaliści nawoływali do kontynuowania strajku powszechnego i innych form walki rewolucyjnej aż do obalenia caratu. W Zagłębiu Dąbrowskim robotnicy pod przywództwem aktywistów SDKPiL przejęli władzę na kilka dni. Także Ostrowiec Świętokrzyski i okolica zostały na krótko opanowane przez miejscowych robotników i działaczy PPS, którzy powołali „republikę ostrowiecką”. W wielu innych miejscowościach Królestwa doszło do wystąpień zbrojnych, które miały podtrzymać strajk powszechny i nastroje rewolucyjne. Jednak nierówność i wyczerpanie klasy robotniczej długotrwałym strajkiem przesądziły o jego zakończeniu

i przywróceniu porządku przez władze carskie przy pomocy środków represyjnych.

„Dekada wolności” jesienią 1905 r. zapoczątkowała nowy etap edukacji politycznej robotników zaboru rosyjskiego. Wiedzę i doświadczenia zdobywali oni bezpośrednio uczestnicząc w spontanicznych wystąpieniach, jak i w akcjach organizowanych przez partie socjalistyczne. W środowiskach robotniczych socjaliści prowadzili intensywną kampanię propagandową, wyjaśniając na wiecach i zebraniach oraz w drukach ulotnych przyczyny ogłoszenia manifestu konstytucyjnego. Socjaliści nie tylko prowadzili krytykę merytoryczną owego aktu, ale także odwoływali się do emocji słuchaczy i czytelników, starając się spotęgować ich nieufność, niechęć, a nawet nienawiść do instytucji państwa carskiego. Przy tej okazji propagowali swoją wizję demokratycznych przeobrażeń ustroju państwowego Rosji i statusu autonomicznego Królestwa Polskiego.

Partie socjalistyczne kontynuowały akcję edukacji politycznej po ogłoszeniu dekretu o ordynacji wyborczej do Dumy Państwowej (24 grudnia 1905). W tym czasie toczyło się powstanie zbrojne proletariatu moskiewskiego, które okazało się kulminacyjnym momentem rewolucji rosyjskiej. Przepisy ordynacji rozszerzyły nieco prawo wyborcze, ale zachowały cenzus majątkowy i wprowadziły wybory pośrednie w czterech kuriach (ziemiańskiej, miejskiej, chłopskiej i robotniczej). Czynne prawo wyborcze przyznano mężczyznom, którzy ukończyli 25. rok życia. Społeczeństwo Królestwa miało wybrać 37 posłów.

Kampania wyborcza do I Dumy trwała do początku maja 1906 r. Partie socjalistyczne w Królestwie, podobnie jak w całym państwie rosyjskim, ogłosiły bojkot wyborów. Protestowały w ten sposób przeciwko niedemokratycznym przepisom ordynacji i przeprowadzaniu wyborów w warunkach obowiązującego stanu wojennego. Natomiast działacze obozu narodowego, w którego imieniu w środowiskach robotniczych występowali aktywiści Narodowego Związku Robotniczego, opowiedzieli się za udziałem w wyborach. Narodowcy prowadzili więc intensywną akcję propagandową, eksponując hasło autonomii dla Królestwa Polskiego z sejmem w Warszawie. W kampanii wyborczej odwoływali się do poczucia obowiązku obywatelskiego polskich mieszkańców miast i wsi, nie rezygnując przy tym z akcentów antysemitycznych. W konsekwencji w Warszawie, Łodzi i innych ośrodkach toczyła się ostra walka polityczna między przeciwnikami i zwolennikami udziału w wyborach do Dumy. Do środowisk robotniczych docierali agitatorzy poszczególnych ugrupowań. Ponadto dostarczano też prasę, broszury

i odezwy w wielotysięcznych nakładach. Dzięki tym poczynaniom znacznie wzbogaciła się wiedza robotników na temat parlamentaryzmu, ordynacji wyborczej i instytucji demokratycznego państwa.

Socjaliści skoncentrowali się na krytyce obowiązującej, anachronicznej kurialnej ordynacji wyborczej. Odwoływali się do konkretów znanych słuchaczom i czytelnikom z życia codziennego, aby ukazać dyskryminacyjny charakter przepisów wyborczych. Przeciwwstawiali kurialnej ordynacji zasady demokratycznego czteroprzymiotnikowego prawa wyborczego, tłumacząc, na czym one polegały. Krytykowali ostro kompetencje przyszłej Dumy, której odmawiali miana parlamentu i trafnie przepowiadali jej krótki żywot. Przy tej okazji zapowiadali zwołanie zgromadzenia konstytucyjnego na podstawie demokratycznych wyborów po zwycięstwie rewolucji.

Partie socjalistyczne, ogłaszając bojkot wyborów do Dumy, wezwały robotników, aby nie zapisywali się na listy wyborcze i nie przystępowali do wyborów. Nawoływały ich, by usuwali w miejscach publicznych ogłoszenia wyborcze władz i na wiecach uchwalali odpowiednie rezolucje protestacyjne. W drukach propagandowych socjaliści odwoływali się do poczucia honoru osobistego i klasowego robotników, obowiązku moralnego i solidarności proletariackiej. Atakowali ostro władze carskie, ale także przeciwników politycznych z obozu narodowego, którzy wraz ze swymi zwolennikami poszli do wyborów. W drukach ulotnych SDKPiL wzywano do czynnego bojkotu wyborów, przekonywano swoich sympatyków, że w wypadku bezskuteczności agitacji werbalnej należy konkurentom przeszkodzić przy użyciu siły, zwalczając ich jak łamistrąjków.

Agitatorzy socjaldemokratyczni starali się przeniknąć na wiece przedwyborcze organizowane przez narodowców i inne ugrupowania, by tam wygłosić przemówienie do zgromadzonych z apelem w sprawie przystąpienia do bojkotu wyborów. Niekiedy na takich zgromadzeniach próbowali stosować obstrukcję lub rozpędzać je przy udziale partyjnych drużyn bojowych. To zwykle prowadziło do bójek z oponentami i starć z ochraniającymi wiece siłami policyjnymi i wojskowymi, czasem również do strzelaniny i innych gwałtownych incydentów, a w rezultacie i do ofiar śmiertelnych. Konflikty między przeciwnikami i zwolennikami udziału w wyborach do Dumy dodatkowo przyczyniły się do spotęgowania atmosfery napięcia w łódzkim i warszawskim środowisku robotniczym, stały się też kolejnym czynnikiem sprzyjającym przeradzaniu się antagonizmów politycznych we wspomniane wyżej patologiczne zjawisko walk bratobójczych.

W dniu wyborów pełnomocników w kurii robotniczej w Łodzi kierownictwo PPS ogłosiło strajk, a działacze SDKPiL starali się nie

dopuszczyć do przeprowadzenia głosowania w fabrykach. Taktyka czynnego bojkotu wyborów spowodowała, że odbyły się one w niewielu łódzkich i warszawskich zakładach, gdzie wyłoniono nieliczną grupę pełnomocników zgłoszonych przez narodowców. Wybory zbojkotowano także w innych ośrodkach przemysłowych. Socjaliści konsekwentnie stosowali taktykę bojkotu. PPS proklamowała strajk w dniu otwarcia I Dumy (10 maja 1906), a SDKPiL podjęła również akcję protestacyjną przeciwko owej namiastce parlamentu. Instytucja ta wkrótce została rozwiązana (21 lipca) za próbę krytyki polityki rządu carskiego.

Po rozpisaniu kolejnych wyborów, tym razem do II Dumy Państwowej, wśród partii socjalistycznych pojawiły się rozbieżności taktyczne. Działacze PPS-Lewicy oraz PPS-Frakcji Rewolucyjnej nadal głosili bojkot wyborów. Natomiast SDKPiL, podobnie jak Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza Rosji (bolszewików), zrezygnowała z taktyki bojkotu. Socjaldemokraci uważali, że wobec widocznego odpyły fali rewolucyjnej w państwie rosyjskim należy przystąpić do wyborów, aby w toku kampanii wyborczej kontynuować akcję edukacji politycznej wśród robotników, a Dumę wykorzystać do propagowania programu nielegalnej partii robotniczej. Działacze SDKPiL jednak nie zmienili krytycznych poglądów na istotę i rolę Dumy jako instytucji przedstawicielskiej o bardzo ograniczonych kompetencjach.

W takim też duchu socjaldemokraci prowadzili akcję wyborczą w środowiskach robotniczych Łodzi, Warszawy i innych ośrodków przemysłowych. Podjęli także próbę nawiązania współpracy wyborczej z Bundem i innymi żydowskimi organizacjami socjalistycznymi. Działacze SDKPiL utworzyli swoje biura wyborcze, kolportowali w masowych nakładach przedwyborcze druki ulotne, urządzali zebrania i wiece dla załóg fabrycznych, zwoływali także zgromadzenia z udziałem szerszej publiczności. Niemało wysiłku kosztowało socjaldemokratów przekonanie robotników do poparcia nowej taktyki partii. Ponieważ przedstawiciele Narodowej Demokracji podobnie jak w poprzedniej kampanii wyborczej szermowali hasłami patriotycznymi z silnymi akcentami antysemitickimi, działacze socjaldemokratyczni starali się im przeciwstawić poprzez propagowanie w środowiskach robotniczych idei internacjonalistycznych. Ponadto wiele uwagi poświęcili wyjaśnianiu przepisów wyborczych, a także wyborowi odpowiednich osób na listę kandydatów socjaldemokratycznych. Te poczynania przedwyborcze utrudniała policja, która często przeprowadzała aresztowania i rewizje, a przy tej okazji niszczyła materiały propagandowe socjaldemokratów.

Wybory w poszczególnych kuriach w Królestwie Polskim odbyły się w styczniu i lutym 1907 r. Przeprowadzono je w warunkach obowiązywania stanu wojennego i nasilających się represji wobec ruchu rewolucyjnego, wielkiego lokautu trwającego w Łodzi i rozpalających się tamże walk bratobójczych. Pomimo wielu niesprzyjających okoliczności socjaldemokraci uzyskali dobre wyniki. W kurii robotniczej walka rozegrała się między narodowcami i socjaldemokratami, których poparli też zwolennicy PPS-Lewicy. Listy socjaldemokratyczne w kurii robotniczej zwyciężyły w Łodzi, Warszawie, Radomiu, Zagłębiu Dąbrowskim i innych ośrodkach przemysłowych. Socjaldemokratyczny Komitet Wyborczy zdobył też sporo głosów w kurii miejskiej w Łodzi. Jednak szanse na ostateczny sukces socjaldemokratów w tym mieście przekreśliły władze carskie, które unieważniły wyniki wyborów w łódzkiej kurii robotniczej. Kiedy zaś pełnomocnicy socjaldemokratyczni na znak protestu wycofali się z dalszych etapów wyborów, zwycięstwo przypadło narodowcom. W Królestwie Polskim ostatecznie Narodowa Demokracja, podobnie jak w poprzednich wyborach, zdobyła zdecydowaną większość mandatów do II Dumy. Jednak już kilka miesięcy później (16 czerwca 1907) została ona rozwiązana pod pretekstem prowadzenia działalności antypaństwowej przez posłów socjaldemokratycznych.

Wybory do III Dumy Państwowej przeprowadzono na podstawie nowej ordynacji wyborczej, przy czym zmniejszono trzykrotnie liczbę przedstawicieli Królestwa Polskiego do 12 posłów. Odbywały się one we wrześniu i październiku 1907 r., tylko w Łodzi wyłoniono posła dopiero na początku listopada tego roku. Kampania wyborcza przebiegała w warunkach znacznie mniejszego zainteresowania społeczeństwa i mniejszej frekwencji uprawnionych. Okoliczności te były szczególnie niesprzyjające dla partii socjalistycznych. Ich szeregi i wpływy gwałtownie kurczyły się pod uderzeniami represji policyjnych i naciskiem sił kontrrewolucyjnych. Terror i inne formy prześladowań wobec ruchu rewolucyjnego i ugrupowań postępowych dodatkowo przyczyniły się do pogłębienia nastrojów zniechęcenia i apatii społeczeństwa, a zwłaszcza klasy robotniczej, która była zmęczona trwającą już trzy lata intensywną walką polityczną i społeczną.

Do wyborów w kurii robotniczej tym razem przystąpiły SDKPiL, PPS-Lewica i Bund, a ich konkurentami byli działacze obozu narodowego i chrześcijańskiej demokracji. Socjaldemokraci, podobnie jak w poprzedniej kampanii wyborczej, prowadzili dość sprawnie akcję agitacyjną i organizacyjną w środowiskach robotniczych, zwłaszcza

w ośrodku łódzkim. Aktywnością wyróżniali się także działacze dwóch innych partii socjalistycznych. W wyborach pełnomocników z kurii robotniczej socjaliści odnieśli zwycięstwo. Jednak na ogólnych zgromadzeniach wyborczych stanowili oni mniejszość, nie zdołali więc zdobyć mandatu poselskiego ani w Łodzi, ani w Warszawie, jak też w innych ośrodkach Królestwa Polskiego, gdzie ponownie zwyciężyła Narodowa Demokracja i jej sojusznicy¹⁰.

Kampanie wyborcze do trzech Dum Państwowych przyniosły robotnikom Królestwa Polskiego bogate doświadczenia polityczne. Pomimo niesprzyjających warunków prawnych i głębokich podziałów politycznych stały się w jakimś zakresie szkołą zbiorowego działania, czy to w toku akcji bojkotu, czy podczas udziału w wyborach. Partie socjalistyczne miały możliwość prezentowania swoich programów i wizji przyszłości, mogły przekazywać robotnikom i innym kręgom społecznym pewien zasób wiedzy na temat instytucji politycznych w państwie, demokratycznej ordynacji wyborczej i parlamentu.

Rewolucja lat 1905–1907 w Królestwie Polskim, podobnie jak w Rosji, zakończyła się przegraną. Surowe represje władz carskich zdławiły ruch rewolucyjny i polskie dążenia narodowowyzwoleńcze. Pracodawcy odzyskali swą uprzywilejowaną pozycję w fabrykach, odbierając załogom robotniczym większość ich zdobyczy socjalnych. Jednak głębokich przemian w świadomości ludzi nie można było przekreślić. Poczynania socjalistów w zakresie upowszechniania edukacji politycznej wśród robotników i innych środowisk społecznych przyczyniły się w sposób istotny do podniesienia poziomu ich kultury politycznej. Działalność ta stała się jednym z ważnych czynników sprzyjających kształtowaniu się złożonego procesu, jak stwierdzają współcześni historycy¹¹, trudnego dorastania społeczeństwa polskiego do demokracji.

¹⁰ O wyborach do Dum Państwowych w Królestwie Polskim zob. L. Jaśkiewicz, *Absolutyzm rosyjski w dobie rewolucji 1905–1907. Reformy ustrojowe*, Warszawa 1982; S. Kalabiński, F. Tych, *op. cit.*, s. 327–337, 401–412; W. L. Karwacki, *Łódź w latach...*, s. 284–292; Z. Łukawski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906–1909*, Wrocław 1966; P. Samuś, *op. cit.*, s. 135–145; M. Wierchowski, *Sprawy Polski w III i IV Dumie Państwowej*, Warszawa 1966.

¹¹ Zob. przyp. 2.

PAWEŁ SAMUŚ

**The Socialists' Contribution to the Political Education
of the Society in the Kingdom of Poland during
the 1905–1907 Revolution**

The article concerns the significant period in which democratic political culture began to form in the society of the Kingdom of Poland. The author's main focus is on the changes in political consciousness and attitudes of the working class during the aforementioned Revolution. He elaborates on the leading role played by the Polish socialists in creation of the workers' modern political culture.